

01

Ο χώρος όπου διεξάγεται η ανασκαφή των αρχαϊκών οικιών (2019).

02

Αρύβαλλος από το δωμάτιο Γ της Οικίας Γ.

ΟΝΙΘΕ ΕΙΝΑΙ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΟΥ οροπεδίου που βρίσκεται 17 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης του Ρεθύμνου και μόλις ένα χιλιόμετρο από το χωριό Γουλεδιανά, στις νότιες υπώρειες του Βρύσινα, του «ιερού όρους» της ρεθεμιώτικης επικράτειας (εικ. 4). Το τοπωνύμιο Ονιθέ δεν είναι σαφές αν προέρχεται από τους αρχαίους χρόνους ή αν αποτελεί μακρινό απόηχο του ονόματος της αρχαίας πόλης που φιλοξενεί ο τόπος και η οποία εξακολουθεί να παραμένει αταύτιστη¹.

Το 1954 η θέση προσέλκυσε το ενδιαφέρον του Νικολάου Πλάτωνα, Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων Κρήτης, ο οποίος, σε τρεις διαδοχικές ανασκαφικές περιόδους, έφερε στο φως μια παλαιοχριστιανική βασιλική (6ος αι. μ.Χ.) και μια οικία των αρχαϊκών χρόνων (7ος-6ος αι. π.Χ.). Τα ανασκαφικά αυτά ευρήματα, μαζί με τα ήδη ορατά κατάλοιπα της ακρόπολης και της κρήνης, εμπλούτισαν την εικόνα ενός εκτεταμένου ερειπιώνα και στοιχειοθέτησαν την παρουσία μιας αρχαίας πόλης που γειτνιάζει με τη σύγχρονη πόλη του Ρεθύμνου. Παρά τις υποσχέσεις που συνόδευσαν την ανάδυση στο επιστημονικό στερέωμα μιας σημαντικής κρητι-

κής πόλης, η έρευνα που ακολούθησε δεν ήταν η αναμενόμενη. Εντούτοις, τα κινητά και ακίνητα μνημεία της περιοχής έχουν βρει μια σημαντική θέση στην επιστημονική βιβλιογραφία των αρχαϊκών, κυρίως, χρόνων².

Την προαναφερθείσα ερευνητική απουσία ήρθε να καλύψει η ανάληψη ενός νέου ανασκαφικού προγράμματος που, από το 2018, επιχειρεί να συνεχίσει την έρευνα Πλάτωνα στον τομέα των λεγόμενων αρχαϊκών οικιών³. Στόχος του νέου προγράμματος⁴ είναι να συμπληρωθεί η αποσπασματική εικόνα των αρχαϊκών κτισμάτων, να κατανοηθεί η φύση τους και να διευκρινιστεί η μεταξύ τους σχέση, αλλά και η θέση τους στον ευρύτερο αστικό, πολεοδομικό ιστό⁵.

Η Οικία Α

Πρόκειται για ένα συγκρότημα οκτώ δωματίων το οποίο ανασκάφηκε από τον Ν. Πλάτωνα το διάστημα 1954-1956 (εικ. 3)⁶. Στο συγκρότημα βρέθηκε πλήθος αποθηκευτικών πύθων, μεταξύ των οποίων και ορισμένα τμήματα ανάγλυφων, αγγεία διαφόρων τύπων και μεγεθών, μέταλλα και λίθινα αγγεία εξαιρετικής αξίας. Ο αρχιτεκτονικός τύπος της οικίας, η ύπαρξη μίας ή

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ

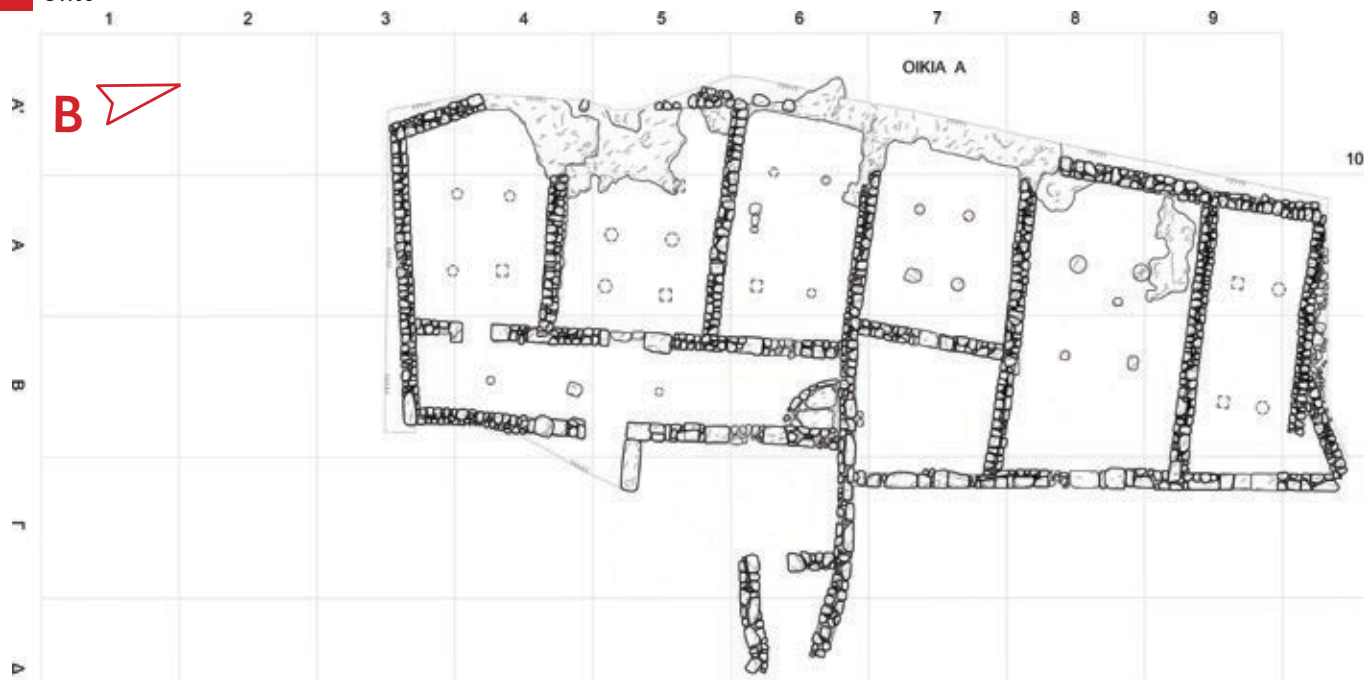
Δρ Αρχαιολόγος

Διευθυντής Ανασκαφής Ονιθές

Λίγα χιλιόμετρα από το Ρέθυμνο, στις νότιες υπώρειες του «ιερού όρους» Βρύσινας, το οροπέδιο της Ονιθές είχε κεντρίσει το ενδιαφέρον του Νικολάου Πλάτωνα από το 1954. Ο ερειπιώνας που αναπτυσσόταν στη θέση αυτή μιλούσε για την ύπαρξη μιας αρχαίας πόλης (7ος-6ος αι. π.Χ.). Από το 2018 ένα νέο ανασκαφικό πρόγραμμα συνεχίζει την έρευνα στον τομέα των λεγόμενων αρχαϊκών οικιών. Η εικόνα που αποκαλύπτεται δείχνει έναν ακμαίο οικισμό με σημαντικά δημόσια ή κοινοτικά οικοδομήματα.

Οι αρχαϊκές οικίες της Ονιθές

03

Η Οικία Α
μετά τους σύγχρονους
καθαρισμούς
(αεροφωτογραφία
2018).

04

Η διαδρομή
από το Ρέθυμνο
έως το οροπέδιο
της Ονιδέ.

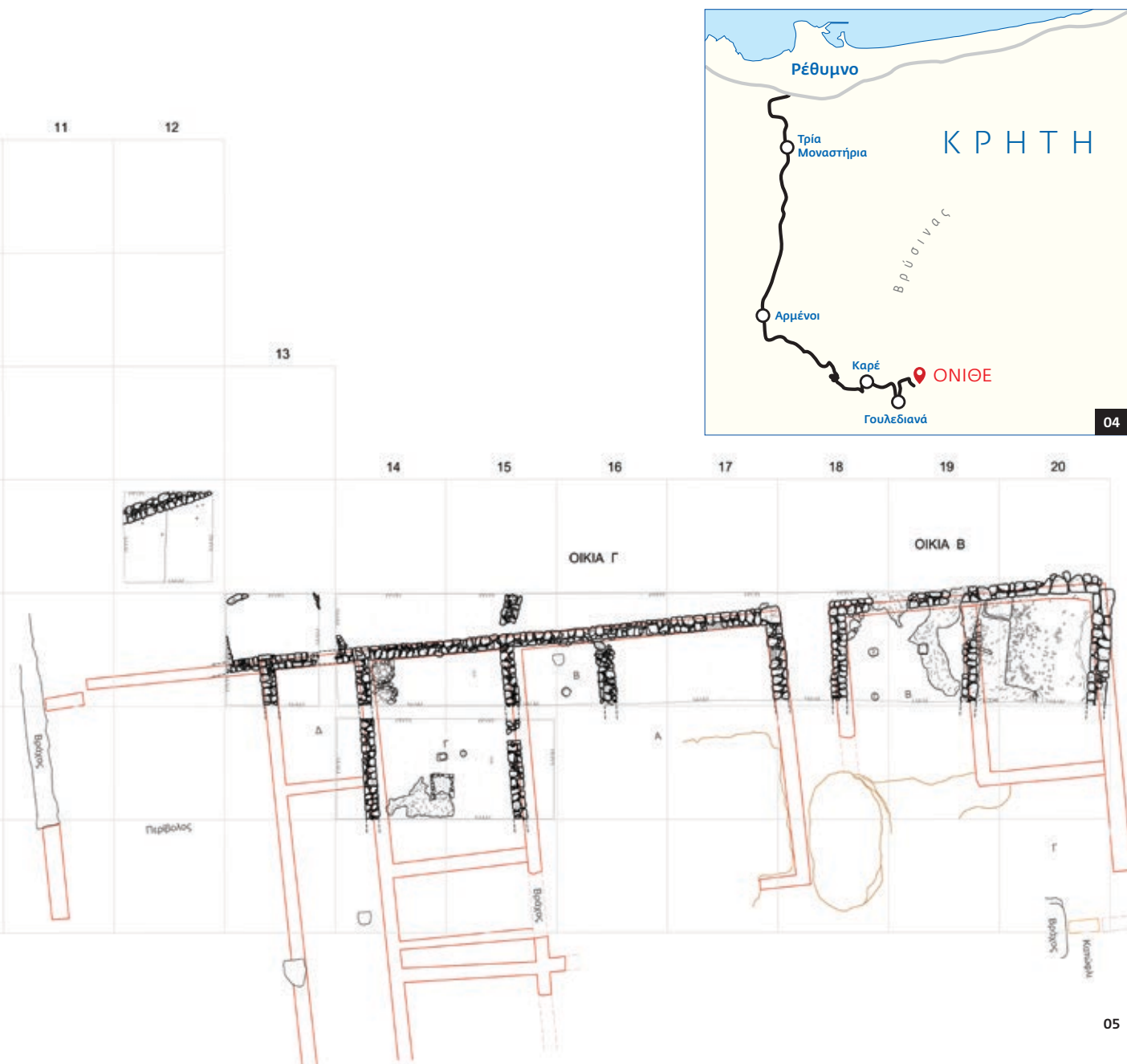
περισσότερων οικιακών ενοτήτων, όπως και ο ιδιωτικός ή μη χαρακτήρας της αποτελούν ερωτήματα που εξακολουθούν να απασχολούν την έρευνα⁷.

Αναζητώντας τη συνάφεια με το άμεσο περιβάλλον της, θα μπορούσε να πει κανείς πως δεν πρόκειται για μεμονωμένη οικία, αλλά για ένα συγκρότημα δύο τουλάχιστον ενοτήτων, τμήμα ενός ευρύτερου αστικού ιστού, πυκνής διάταξης. Από τη γεωφυσική έρευνα (εικ. 16), μάλιστα, που πραγματοποιήθηκε το 2019, επιβεβαιώνεται η εντύπωση (που δημιουργείται και διά γυμνού οφθαλμού) πως το συγκρότημα αυτό περιβάλλεται και από άλλα κτίρια⁸.

Η Οικία Β

Παράλληλα με την ανασκαφή της Οικίας Α, ο Ν. Πλάτων διερεύνησε την ύπαρξη περαιτέρω αρχιτεκτονικών λειψάνων στην άμεση γειτνίασή της. Από την έρευνα, η οποία περιορίστηκε στην αναζήτηση των εξωτερικών τοίχων και όχι στην ανασκαφή του εσωτερικού των κτισμάτων, εντοπίστηκε η παρουσία δύο ακόμη «οικιών», οι οποίες —συνεχίζοντας τη συμβατική αρίθμηση του Ν. Πλάτωνα— ονομάστηκαν Οικία Β και Οικία Γ αντίστοιχα (βλ. εικ. 5, 10)⁹.

Τα νέα αυτά οικοδομήματα βαίνουν (σχεδόν) παράλληλα με την Οικία Α και βρίσκονται στα βορειοανατολικά της. Η Οικία Β, το βορειότε-

05

Κατόψεις των Οικιών Α, Β και Γ. Με κόκκινη γραμμή το σχέδιο Πλάτωνα, στο οποίο έχει προσαρμοστεί το σχέδιο των ανασκαμμένων τμημάτων (Α. Νακάσης).

ρο οικοδόμημα, είναι μικρού σχετικά πλάτους (12,30 μ.), με προσανατολισμό (όπως και τα υπόλοιπα οικοδομήματα) προς την ανατολή, γεγονός που εξασφάλιζε καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Η ανασκαφή κατά το 2018 επιβεβαίωσε την ορθότητα του σχεδίου Πλάτωνα (βλ. εικ. 5), περιορίστηκε ωστόσο, για τεχνικούς λόγους, στην αποκάλυψη του δυτικού τμήματος της οικίας. Από την έρευνα ήρθε στο φως το πίσω μέρος της οικίας, που στο σημείο αυτό αποτελείται από δύο ευμεγέθη δωμάτια, με την ύπαρξη περισσότερων να αναμένονται στην ανατολική προέκτασή τους.

Κάτω από το δάπεδο του δωματίου Α, απο-

καλύφθηκε μεγάλο τμήμα του ασβεστολιθικού βράχου, το οποίο είχε λατομευτεί για την εξόρυξη λίθων (εικ. 7)¹⁰. Στο δάπεδο του δωματίου Β, αξονικά τοποθετημένες, εντοπίστηκαν τρεις ασβεστολιθικές βάσεις από διπλή σειρά υποστυλωμάτων της οροφής. Στο εσωτερικό του δωματίου βρέθηκαν όστρακα χρηστικής αλλά και λεπτής κεραμικής, ενώ κατά μήκος του νότιου τοίχου σωρεύσεις από θραύσματα μεγάλων πύλων. Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνονται, κυρίως, πήλινα υφαντικά βάρη. Από το σημερινό επίπεδο της έρευνας δεν μπορεί, ακόμη, να συναχθούν συμπεράσματα για τη χρήση του οικοδομήματος.

06α

06β

06γ

Η Οικία Γ

Νότια της Οικίας Β, έπειτα από τη μεσολάβηση ενός στενού δρομίσκου πλάτους 2 μ., βρίσκεται η Οικία Γ. Αυτή αναδεικνύεται σε ένα ιδιαίτερα μεγάλο κτιριακό συγκρότημα με προσανατολισμό Α-Δ και πλάτος που πρέπει να φτάνει τα 35 μ. Μέχρι σήμερα έχει αποκαλυφθεί τμήμα τεσσάρων παρατακτικά διατεταγμένων δωματίων, από τα τουλάχιστον οκτώ που θα υπήρχαν σε διπλή σειρά παράταξης (βλ. εικ. 5).

Στα δωμάτια Α και Β αποκαλύφθηκαν εκτεταμένες συσσωρεύσεις από συνανήκοντα θραύσματα μεγάλων πύθων. Σε πολλά από αυτά διακρίνονται έντονα ίχνη καύσης (πιθανόν λόγω του εύφλεκτου περιεχομένου τους). Στα κινητά ευρήματα του χώρου περιλαμβάνεται μεγάλη ποσότητα τόσο χρηστικής όσο και λεπτής κεραμικής, θραύσματα από μετάλλινα αντικείμενα και πήλινα υφαντικά βάρη.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του 2019 αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος από το ορθογωνίου σχήματος δωμάτιο Γ (εικ. 8). Ένα μεγάλο μέρος του ανασκαμμένου χώρου καλυπτόταν από στρώμα καταστροφής, το οποίο αποτελούν λίθοι μεσαίου κυρίως μεγέθους από τη φέρουσα τοιχοποιία του κτιρίου (ή και από άλλες κατασκευές). Μεταξύ του καταπεσμένου οικοδομικού υλικού περιλαμβάνονται και λίθοι σφηνοειδούς ή κωλουροκωνικού σχήματος¹¹, ενώ στην επιφάνεια του δωματίου, όπως και σε ολόκληρο το στρώμα καταστροφής, συναντώνται τμήματα και αποτμήματα ξυλάνθρακα¹². Το πλάτος του κεντρικού αυτού δωματίου είναι 6 μ. (Β-Ν), ενώ το μήκος του θα πρέπει να ξεπερνά τα 9 μ. σύμφωνα και με τις μετρήσεις Πλάτων (σήμερα έχει ανασκαφεί σε μήκος 7,70 μ.).

Στο μέσον περίπου του δωματίου αποκαλύφθηκε εστία τετράγωνου (σχεδόν) σχήματος (1,05x1,10 μ.), κατασκευασμένη από μονή σειρά μικρών πλακοειδών λίθων, για τον φωτισμό, τη θέρμανση και ίσως την παρασκευή φαγητού (εικ. 9). Δεν ερευνήθηκε ακόμη το εσωτερικό της, ωστόσο δεν εντοπίστηκαν εμφανή ίχνη καύσης. Σε απόσταση 35 εκ. από το δυτικό όριο της εστίας, αποκαλύφθηκε περίτεχνη ασβεστολιθική βάση ορθογωνίου σχήματος για την έδραση κίονα, ο οποίος προφανώς θα στήριζε το σπαίο άνοιγμα (εικ. 12). Ανάλογη βάση θα υπήρχε στα ανατολικά της εστίας.

Στο πίσω μέρος του δωματίου, στη νοτιοδυτική γωνία του, αποκαλύφθηκαν δύο επάλληλες και εφραπτόμενες κυκλικές πλατφόρμες από πλακοειδείς ασβεστόλιθους. Η περιφέρεια των

07

06α-γ

Πήλινα αγγεία από το δωμάτιο Γ: α) αγγείο με κοίλη, διαμπερή λαβή, β) μικρογραφικό σκυφοειδές αγγείο, γ) μικρογραφικό μόνωτο κύπελλο.

07

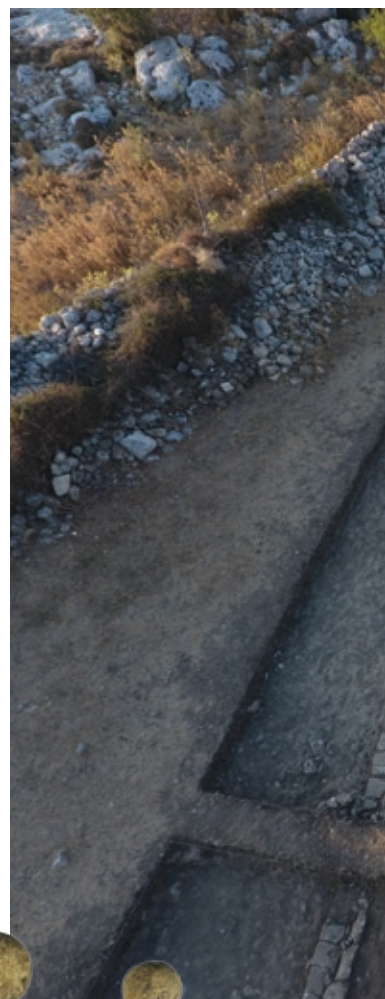
Ο χώρος του λατομείου κάτω από το δάπεδο της Οικίας Β.

08

Το δωμάτιο Γ της Οικίας Γ (φωτογραφία 2019). Πάνω αριστερά διακρίνονται οι λίθινες πλατφόρμες και οι θρυμματισμένοι πίθοι.

08

09
Η εστία
του δωματίου Γ.

10
Ο ανασκαμμένος
χώρος των Οικιών Β
και Γ (2018-2019).

11
Λίθινα σφαιρίδια
από το δωμάτιο Γ.

12
Η ασβεστολιθική
βάση κίονα από
το δωμάτιο Γ.

11

10

12

κατασκευών ορίζεται από δακτύλιο μικρών αργών λίθων.

Μολονότι το εσωτερικό τους βρέθηκε άδειο, πιθανόν προοριζόνταν για την τοποθέτηση πίθων. Αμέσως βόρεια αυτών των κατασκευών, βρέθηκαν η βάση ενός και αρκετά τμήματα από (πιθανότατα δύο ακόμα) ευμεγέθεις πίθους (εικ. 8).

Στο δάπεδο του δωματίου Γ (και ενώ δεν έχει εξαντληθεί η ανασκαφή του), εκτός από τους πίθους¹³, βρέθηκαν 15 αγγεία διαφόρων τύπων, τα περισσότερα εκ των οποίων σε θραυσματική κατάσταση διατήρησης. Τα αγγεία βρέθηκαν διασπαρμένα σε ολόκληρο το δωμάτιο, με μια μεγαλύτερη πυκνότητα στο βόρειο τμήμα του. Από όσα έχουν ήδη συντηρηθεί, αναφέρουμε ένα αγγείο με κοίλη διαμετρική λαβή, απροσδιόριστης χρήσης (εικ. 6α), και ένα πυριατήριο, ελλειπές ως προς τη λαβή του, ένα μικρογραφικό σκυφοειδές αγγείο με γραπτή καστανέρυθρη ταινία κάτω από το χείλος και τρεις τριγωνικές απολήξεις να το επιστέφουν (εικ. 6β), ένα μικρογραφικό μόνωτο κύπελλο (εικ. 6γ), ένα δεύτερο επίσης μόνωτο, έναν αρύβαλλο πεπιεσμένου σφαιρικού σχήματος με ίχνη πορτοκαλόχρωμου αλειφώματος και εμπέστο πυραμιδόσχημο κόσμημα από τρία τρίγωνα στη βάση της λαβής (εικ. 2)¹⁴.

Η χρονολόγηση των αγγείων προσδιορίζεται στο α' μισό του 7ου αιώνα π.Χ. Επίσης, βρέθηκαν τμήματα μετάλλινων αντικειμένων (όπως η λαβή ενός χάλκινου κυπέλλου με οδοντωτή απόληξη), λίθινα (τριβεία), καθώς και πήλινα αντικείμενα (σφονδύλια, αγνύθες κ.ά.).

Βορειοδυτικά της εστίας, σε μια περιοχή έκτασης (περίπου) 1,35x1,15 μ. εντοπίστηκε επιδαπέδια απόθεση που αποτελείται από όστρακα λεπτής κεραμικής, οστά ζώων, όστρεα, τρίμματα ξυλάνθρακα και μια συσσώρευση καρπών ελιάς. Η παρουσία των πυρήνων δεν είναι σαφές αν παραπέμπει σε βρώση καρπών ελιάς ή αν αποτελούσαν καύσιμη ύλη για την εστία.

Ωστόσο, σε δραστηριότητες κατανάλωσης κρέατος παραπέμπουν τα οστά ζώων που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο. Από την προκαταρκτική μελέτη 3.000 περίπου οστών, που προέρχονται από την Οικία Γ, προκύπτει κατ' αρχάς μια μεγάλη ποικιλία χερσαίων ζώων, μεταξύ των οποίων, εκτός από τα κοινά κτηνοτροφικά, δηλ. αίγες, πρόβατα, χοίροι και αγελάδες, εντοπίζονται οστά από ιπποειδή και σκύλους καθώς και διάφορα θηράματα, όπως ελάφια, λαγοί, ζουρίδες και άρκαλοι¹⁵. Ο χώρος εύρεσης των ζωικών οστών και τα χαρακτηριστικά του

οστεολογικού συνόλου, όπως π.χ. τα σημάδια από βαρύ κοπτικό εργαλείο που φέρουν πολλά εξ αυτών, μαρτυρούν μια γρήγορη διαδικασία τεμαχισμού η οποία συχνά συνδέεται με την προετοιμασία μεγάλης ποσότητας φαγητού και παραπέμπει σε πλούσια γεύματα, κοινοτικού ή δημόσιου χαρακτήρα.

Αξιοιμνημόνευτη είναι, επίσης, η παρουσία λίθινων σφαιριδίων διαφόρων μεγεθών που βρέθηκαν στο δάπεδο του δωματίου (εικ. 11), σε μεγαλύτερη πυκνότητα στην προαναφερθείσα απόθεση, βορειοδυτικά της εστίας. Μολονότι τα σφαιρίδια δεν φαίνονται τεχνητά¹⁶, φέρουν ίχνη αδρομερούς κατεργασίας και εφόσον η παρουσία τους δεν είναι συμπτωματική, θα μπορούσαν να συσχετιστούν είτε με παιχνίδι είτε με κάποια συμβολική διαδικασία καταμέτρησης. Παρεμφερής ερμηνεία θα μπορούσε να δοθεί και σε κάποια από τα πήλινα, δισκοειδή αντικείμενα που βρέθηκαν στο ίδιο δωμάτιο¹⁷.

Εικόνα αποθηκευτικού χώρου εμφανίζει και το ανασκαφέν τμήμα του δωματίου Δ. Σε ολόκληρο το πλάτος του αποκαλύφθηκαν μεγάλα τμήματα από το σώμα και τις βάσεις τριών πίων, με διακόσμηση από δέσμες ανάγλυφων, επάλληλων ζωνών (ζωνάρια) (εικ. 15). Μαζί με τα θραύσματα των πίων που φαίνεται να έχουν καταρρεύσει *in situ*, αποκαλύφθηκαν ακόμη μια στρογγυλή αοβεστολιθική βάση για την έδραση υποστυλώματος και μια ορθογώνια βάση για τη στήριξη πύθου.

Η πόλη και τα δημόσια κτίρια;

Τοπογραφικά, το συγκρότημα των αρχαϊκών οικιών βρίσκεται στο μέσον περίπου της απόστασης από την ακρόπολη (στα ΝΑ) έως την κρήνη (στα ΒΔ), οι οποίες αδρομερώς ορίζουν τα όρια της αρχαίας πόλης. Στη διάρκεια των αρχαϊκών χρόνων και ειδικότερα του 7ου αιώνα π.Χ. (περίοδο ακμής της πόλης), φαίνεται πως η θέση αυτή αποτέλεσε ένα από τα πιο κεντρικά σημεία της. Σε αυτό το ευρύ πλάτωμα, που διευκόλυνε με τη μορφολογία του τον ορθό πολεοδομικό σχεδιασμό, αναπτύχθηκαν τα τρία οικοδομήματα (φαίνεται να υπάρχουν περισσότερα), τα οποία (βάσει και του χρονικού τους ορίζοντα) εντυπωσιάζουν για τον προηγμένο πολεοδομικούς σχεδιασμό, τη γραμμικότητα του σχεδίου, το μεγάλο εύρος αλλά και την κατασκευαστική τους ποιότητα.

Η Οικία Γ, η εικόνα της οποίας για πρώτη φορά σχηματίζεται σήμερα, αποτελεί ίσως το πιο εντυπωσιακό οικοδομήμα μεταξύ των τριών. Το μεγάλο αυτό συγκρότημα συναρθρώνε-

ται από (τουλάχιστον) οκτώ δωμάτια διαφόρων μεγεθών, κάποια εκ των οποίων ίσως ήταν χώροι συνάθροισης (όπως το δωμάτιο Γ') και κάποια άλλα αποθήκευσης, ενώ το νότιο τμήμα του φαίνεται να πλαισίωνε ένας αύλειος χώρος μεγάλων διαστάσεων¹⁸.

Για τη σημερινή έρευνα, μάλιστα, στο πλαίσιο της οποίας η μελέτη της διαρρύθμισης και οργάνωσης του δομημένου χώρου μπορεί να δώσει κάποιες ενδείξεις για τις κοινωνικές συνθήκες διαβίωσης αλλά και το status των ενοίκων του, το συγκρότημα της Ονιθές αποτελεί μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση.

Μια πρώτη διαπίστωση, υπό το πρίσμα αυτό, είναι πως η ανασκαπτόμενη Οικία Γ (αλλά και η Οικία Α) παραπέμπει με την εικόνα της σε μια ιεραρχημένη κοινωνία. Η αρχιτεκτονική κατασκευή, το μέγεθος και τα ευρήματα από το οικοδόμημα υποδηλώνουν ένα επίπεδο κοινωνικοπολιτικής ωριμότητας, το οποίο με τη σειρά του παραπέμπει στην ύπαρξη μιας τοπικής αριστοκρατίας (βλ. εικ. 5, 13). Υλική αντανάκλαση αυτής της αριστοκρατικής κοινωνίας θα μπορούσε να θεωρηθεί η ανάγλυφη περικεφαλαία που έχει βρεθεί στην περιοχή της Ονιθές (εικ. 14)¹⁹.

Οι ίδιοι λόγοι φαίνεται να συνηγορούν υπέρ της δεύτερης διαπίστωσης που αφορά στον πιθανολογούμενο δημόσιο/κοινοτικό χαρακτήρα της Οικίας Γ²⁰, μολονότι η χρήση και ο χαρακτήρας του συγκροτήματος δεν μπορεί απόλυτα να διακριβωθούν και όχι μόνο εξαιτίας της ανολοκλήρωτης έρευνάς του. Την εντύπωση ενός δημόσιου χαρακτήρα ενισχύει η εικόνα του ανασκαπτόμενου δωματίου Γ και ειδικότερα:

α) Το εύρος του δωματίου που επέτρεπε τη συνάθροιση (έστω) ικανού αριθμού ατόμων, σε συνδυασμό με την εστία, η οποία είναι αξονικά τοποθετημένη στο κέντρο του δωματίου. Βέβαια, η εστία από μόνη της δεν μπορεί να προσδιορίσει την ταυτότητα του χώρου, αφού συναντάται εξίσου σε χώρους ιδιωτικούς, δημόσιους, αλλά και ιερούς²¹.

β) Τα κατάλοιπα γευμάτων (με τα ζωικά υπολείμματα), αλλά και οι ενδείξεις από άλλες ομαδικές δραστηριότητες, που βρέθηκαν σε αυτό.

γ) Η παρουσία των αποθηκευτικών πίων στο πίσω μέρος του δωματίου Γ²². Οι ιδιαίτερα μεγάλοι πίθοι, πέραν της αποθηκευτικής τους δυνατότητας, θα απέπνεαν μια αίσθηση κύρους και ευμάρειας, αναγκαία για τη μετάδοση και εμπέδωση κοινωνικοπολιτικών μηνυμάτων. Πρόσφατες μελέτες που διερευνούν το ζήτημα της συγκέντρωσης πλούτου στις αστικές οικονομίες της αρχαϊκής Κρήτης υπογραμμίζουν τη δυ-

14
Τμήμα χάλκινης περικεφαλαίας (αρχές 6ου αι. π.Χ.).

15
Το ανασκαμμένο τμήμα του δωματίου Δ, με θραυσμένους πύθους κατά χώραν.

16
Γεωφυσική έρευνα από το Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών – ΙΤΕ με τη μέθοδο του γεωρανάρ, των μαγνητικών μετρήσεων και της ηλεκτρικής αντίστασης.

14

15

16

17
Η ανασκαφική ομάδα
της Ονιδέ (2019).

ντική ικανότητα αποθήκευσης κτιρίων παρόμοιων με αυτά της Ονιδέ και αναγνωρίζουν στο πλεόνασμα ένα κρατικό σύστημα φορολογίας αλλά και αναδιανομής, μέσω δημόσιων εορτών.

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως το συγκρότημα της Οικίας Γ θα μπορούσε να αποτελεί είτε το ενδιαίτημα μιας ισχυρής οικογένειας (ή γένους), η οποία θα είχε τον οικονομικό και πολιτικό έλεγχο της περιοχής²³, είτε ένα κτίσμα με κοινοτικό ή δημόσιο χαρακτήρα²⁴, όμοιο με εκείνον που συναντάμε στα λεγόμενα πρυτανεία ή ανδρεία.

Η ιδιαιτερότητα του 7ου και του 6ου αιώνα π.Χ.

Σημαντική, επίσης, αναμένεται η συμβολή της νέας έρευνας στην Ονιδέ (εικ. 1) σε σχέση με μείζονα ερωτήματα που απασχολούν τη μελέ-

τη της αρχαϊκής Κρήτης. Ο 7ος αιώνας π.Χ., εποχή κατά την οποία οικοδομούνται οι οικίες της Ονιδέ, φαίνεται να αποτελεί μια περίοδο ευρύτερων μετασχηματισμών σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, όπως συμπεραίνεται και από άλλες κρητικές θέσεις της ίδιας περιόδου (π.χ. τον Αζοριά, τον Πρινιά ή την Κνωσό).

Κάτι ανάλογο ισχύει και για τον 6ο αιώνα π.Χ., στη διάρκεια του οποίου (ιδίως κατά το πρώτο τέταρτο) οι οικίες της Ονιδέ φαίνεται να συνεχίζουν να είναι εν χρήσει. Σε μια χρονική περίοδο, η οποία υποτίθεται πως χαρακτηρίζεται από ένα είδος πολιτισμικής διακοπής, συνεπεία της «σιωπής» των υλικών τεκμηρίων, οι οικίες της Ονιδέ χαρακτηρίζονται από αρχιτεκτονική πολυπλοκότητα και οικονομικό πλεόνασμα, που δεν προσιδιάζουν σε χρόνια σκοτεινά, αλλά σε έναν ακμαίο οικισμό.

Σημειώσεις

- 1 Κατά το παρελθόν, έγινε προσπάθεια να ταυτιστεί ο ερειπιώνας με τις αρχαίες πόλεις Οσμίδα και Φαλάννα. Πιθανότερο, ωστόσο, φαίνεται να αποτελούσε τμήμα της επικράτειας της αρχαίας Ρίθυμνας, της οποίας στα πρώιμα χρόνια (έως τον 4ο αι. π.Χ.) πρέπει να ήταν το ισχυρό, ορεινό της κέντρο (βλ. Ψαρουδάκης 2004, σ. 30–33, και 2015, σ. 113–117).
- 2 Ο θαυμασμός του Ν. Πλάτωνα για τα οικοδομήματα που έφερε στο φως αποτυπώνεται στη διαπίστωση πως ήταν «ασφαλώς αι μεγαλύτεραι αρχαϊκών ελληνικών χρόνων οικία» που είχαν βρεθεί μέχρι τότε στην Κρήτη (Πλάτων 1954, σ. 377). Παρόμοια διαπίστωση επαναλαμβάνεται από την Α. Λεμπέση (1992, σ. 142), η οποία περιγράφει την Οικία Α ως εκ των εντυπωσιακότερων δειγμάτων της ιδιωτικής αρχιτεκτονικής. Το 1996 στη σημαντική

μελέτη της F. Lang για τους αρχαϊκούς οικισμούς της Κρήτης, η Οικία Α θα αποτελέσει το ένα από τα τρία παραδείγματα που θα επικαλεστεί (Lang 1996, σ. 88, 190–191).

- 3 Φορέας του επιστημονικού προγράμματος (2018–2022) είναι η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, με την οικονομική υποστήριξη της Περιφέρειας Κρήτης. Την έρευνα, επίσης, συνδράμουν ενεργά ο Δήμος Ρεθύμνου, το περιοδικό *Αρχαιολογία και Τέχνες*, ο Πολιτιστικός Σύλλογος Γουλεδιανών και η Εταιρία Φίλων Ονιδέ. Προς όλους αυτούς εκφράζονται ειλικρινείς ευχαριστίες. Το νέο ερευνητικό πρόγραμμα «Ανασκαφική και γεωφυσική έρευνα στην Ονιδέ Γουλεδιανών» εστιάζει το ενδιαφέρον του, κατ' αρχάς, στη διερεύνηση του οικισμού των αρχαϊκών χρόνων και της ακρόπολης.

- 4 Ο όρος «οικία» χρησιμοποιήθηκε από τον Ν. Πλάτωνα για τα οικοδομήματα που διερεύνει, πρακτική που συνεχίζεται από την τρέχουσα επιστημονική ομάδα, χωρίς όμως ο όρος να συμπίπτει εννοιολογικά με την κατοικία μιας πυρηνικής οικογένειας.
- 5 Η επιστημονική ομάδα αποτελείται από τον δρ. Κυριάκο Ψαρουδάκη (διευθυντή), τις αρχαιολόγους της ΕΦΑ Ρεθύμνου δρ. Νίκη Τσατσάκη και δρ. Αναστασία Φιολιτάκη, την αρχαιοζωολόγο δρ. Δήμητρα Μυλωνά και τον αρχιτέκτονα δρ. Άγγελο Νακάση. Στην έρευνα των ετών 2018–2019 εργάστηκαν, επίσης, η αρχαιολόγος Βίκυ Βλάχου και οι σχεδιαστές Γιάννης Ανδρουλιδάκης και Γεωργία Δαλακούρα. Ιδιαίτερος πολύτιμος ήταν και η συνδρομή των φοιτητών Αρχαιολογίας, οι περισσότεροι από τους οποίους προέρχονταν από το Πανεπιστήμιο Κρήτης. Για τα αποτελέσματα της διετούς

- έρευνας, βλ. Ψαρουδάκης κ.ά. υπό έκδ.
- 6 Πλάτων 1954, 1955 και 1956. Βλ. επίσης, Ψαρουδάκης 2004 και 2015.
 - 7 Στην παρουσία τεσσάρων οικιακών ενοτήτων αναφέρεται και ο I. Morris (1998, σ. 63–64).
 - 8 Η γεωφυσική έρευνα διενεργήθηκε από το Εργαστήριο Γεωφυσικής του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών (ΙΤΕ), υπό τη διεύθυνση του δρ. Ν. Παπαδόπουλου.
 - 9 Για την πρώτη αυτή διερεύνηση των Οικιών Β και Γ δεν έχουν δημοσιευτεί περισσότερα στοιχεία, πέρα από την απλή αναφορά του Ν. Πλάτωνα (Πλάτων 1954, σ. 381, Πλάτων 1955, σ. 301). Η κάτοψή τους, μολοντί είχε σχεδιαγραφηθεί από τον ανασκαφέα, δεν είχε δημοσιευτεί έως σήμερα. Το σχέδιο που χρησιμοποιείται στην παρούσα δημοσίευση (εικ. 5), περιλαμβάνεται ως σκαρίφημα στο Ημερολόγιο των ανασκαφών, το οποίο ευγενώς παραχώρησε ο γιος του ανασκαφώς, καθηγητής Ε. Πλάτων, στον οποίο οφείλονται θερміε ευχαριστίες.
 - 10 Η λατόμευση διαμορφώνεται σε δύο βαθμίδες, στην πρώτη εκ των οποίων διατηρούνται περιμετρικές αύλακες (πλάτους 8 εκ.) για την απόσπαση του λιθόπλινθου, ενώ μπροστά από τις βαθμίδες έχουν σωρευτεί απορρίμματα της λατόμευσης. Η εξόρυξη των λίθων φαίνεται να υπαγορεύτηκε από τις ανάγκες οικοδόμησης των κτισμάτων, τα οποία θεμελιώθηκαν επί του λατομείου, πρακτική γνωστή από πολλές περιοχές του ελληνικού χώρου και από διάφορες εποχές.
 - 11 Ανάλογες διαμόρφωσης λίθοι είχαν βρεθεί και στην Οικία Α και οδήγησαν τον ανασκαφέα σε ειδική έρευνα, προκειμένου να κατανοήσει την ακριβή χρήση τους. Από την έρευνα αυτή δεν προέκυψαν ασφαλή συμπεράσματα, αποκλείστηκε ωστόσο η πιθανότητα να προέρχονταν από υπόγεια δεξαμενή (Πλάτων 1955, σ. 299–300).
 - 12 Ο ξυλάνθρακας θα πρέπει να προέρχεται από τα ξύλινα στοιχεία του οικοδομήματος (δοκάρια και άλλες, επιτοιχίες κατασκευές), γι' αυτό και κατά κανόνα συναντάται κοντά στις τοιχοποιίες.
 - 13 Οι πίθοι μελετώνται από την αρχαιολόγο της ΕΦΑ Ρεθύμνου, δρ. Α. Φιοιλιτάκη.
 - 14 Η κεραμική μελετάται από την αρχαιολόγο της ΕΦΑ Ρεθύμνου, δρ. Ν. Τσατσάκη.
 - 15 Τα ζωικά οστά μελετώνται από την αρχαιοζωολόγο δρ. Δ. Μυλωνά.
 - 16 Πιθανότατα είχαν αποσπαστεί από βοτρυοειδή ψαμμίτικα συσσωματώματα (botryoidal mineral aggregates), όπως έχει παρατηρήσει ο γεωλόγος Βασίλης Σιμιτζής. Τα σφαιρίδια αυτά μοιάζουν με ρόγες από τσαμπία σταφυλιών, σε σχήμα σφαιρικό ή και ελλειψοειδές.
 - 17 Ανάλογο προβληματισμό έχουν προκαλέσει παρόμοια αντικείμενα στη Φαιστό και τον Πρινιά, βλ. Patane 2018, σ. 54.
 - 18 Η υπόθεση πως η θέση των οικιών συγκροτούσε ένα κεντρικό (και πολυσύχναστο) σημείο της πόλης δεν υποστηρίζεται μόνο από τη γεωμορφολογία της θέσης ή το μέγεθος και το περιεχόμενο των οικιών, αλλά και από κατασκευαστικά στοιχεία. Οι πολλές θύρες που σχηματίζονται στην Οικία Α (όπου κάθε δωμάτιο έχει τη δική του θύρα) δίνουν την εντύπωση πως μπροστά από αυτές θα υπήρχε ένας δρόμος ή κάποιου είδους πλάτωμα. Στο ίδιο συμπέρασμα παραπέμπει και ο αύλειος χώρος των Οικιών Α και Γ, των οποίων η σύνδεση με τον ανοιχτό (;) χώρο ανάμεσά τους δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί.
 - 19 Η κορινθιακού τύπου περικεφαλαία αποτελεί επιφανειακό εύρημα που το 1946 είχε παραδοθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, όπου και εκτίθεται σήμερα (αρ. ευρ. Μ157). Βλ. σχετικά Πλάτων 1953–1954.
 - 20 Ακόμη και ο Ν. Πλάτων, αν και δεν είχε προλάβει να σκάψει το εσωτερικό της οικίας, δεν απέκλειε τον δημόσιο χαρακτήρα της, βασιζόμενος στο διαγραφόμενο μέγεθος της (Πλάτων 1954, σ. 382).
 - 21 Στην Κρήτη, από τον 8ο έως και τον 6ο αι. π.Χ. γνωρίζουμε αρκετά οικοδομήματα που περιλάμβαναν εντός: τον ναό Β στον Κοιμό, τον ναό του Απόλλωνα στη Δρήρο, τα κτίρια Α, Β, C στον Πρινιά, το μεγαρόσχημο κτίριο στην Ελευθέρα, το αρχαϊκό κτίριο της Ιτάνου, το δεύτερο κτίριο του Κρουσώνα, το κτίριο της Αγ. Πελαγίας, το μέγαρο στο Σμάρι, το «ιερό με εσχάρα» στον Αζοριά. Σε όλα τα παραπάνω δεν είναι πάντοτε εύκολο ο διαχωρισμός ανάμεσα στη χρήση τους ως ναού, δημόσιου κτίσματος (Πρυτανείο, βουλευτήριο) ή ηγεμονικής κατοικίας. Σε πρωιμότερες περιόδους (ΥΜΙΙΙ) κτίσματα
- με εστία έχουν βρεθεί σε διάφορα σημεία της Κρήτης, όπως στο Καρφι (συγκρότημα 135–144) και στον Βροντά (κτίριο Α–Β) όπου, επίσης, τα κτίσματα έχουν χαρακτηριστεί ως κατοικίες του ηγεμόνα.
- 22 Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό πως πίθοι βρέθηκαν σε όλα τα δωμάτια και των τριών συγκροτημάτων, ακόμη και σε εκείνα που δεν μπορεί να θεωρηθούν αποκλειστικά ως αποθήκες. Δωμάτια, δηλαδή, που λόγω μεγέθους και περιεχομένου πιθανολογούνται ως χώροι συνάθροισης ή ενδιαίτησης, είχαν και αυτά εν μέρει αποθηκευτική χρήση (Οικία Α: δωμάτια Α και Γ, Οικία Γ: δωμάτιο Γ). Μάλιστα, στην Οικία Α μόνο το δωμάτιο Β περιείχε 12 πίθους.
 - 23 Συγκρίσιμα θα μπορούσαν να θεωρηθούν παρόμοια κτίσματα από τον Πρινιά και ειδικότερα τα κτίρια στο νοτιότερο άκρο, όπως και στο ανατολικότερο άκρο της Πατέλας. Τα μεγάλα αυτά οικοδομήματα έχουν οδηγήσει τους μελετητές να υποθέσουν πως ίσως το συγκρότημα της Οικίας Γ αποτελούσε την κατοικία κάποιου από τις πλέον σημαντικές αριστοκρατικές οικογένειες της κοινότητας, η οποία χρησιμοποιούσε τον ίδιο χώρο για θρησκευτικές τελετές (βλ. Patane 2011, σ. 260).
 - 24 Στην προσπάθεια ταυτοποίησης και ερμηνείας των αρχαίων κτισμάτων, η χρησιμοποίηση σύγχρονων όρων ενέχει, πάντοτε, τον κίνδυνο του αναχρονισμού. Λόγω της πολυσύνθετης λειτουργίας τέτοιων οικοδομημάτων, ακόμη και η κλασική διχοτόμηση σε «ιδιωτικές» και «δημόσιες» αποδεικνύεται, μάλλον, απλουστευτική. Κατά κανόνα ο «ιδιωτικός» (individual) χώρος συνδέεται με τον χώρο κατοικίας μιας οικογένειας. Αντίστοιχα, ωστόσο, ο προσδιορισμός του «μη ιδιωτικού» χώρου είναι πιο πολύπλοκος, με αρκετούς μελετητές να εμπλουτίζουν την ιδέα του δημόσιου (public) με εκείνη του κοινοτικού (communal), ιδιαίτερα για τις εποχές που προηγούνται της Κλασικής. Ένα κοινοτικό κτίσμα π.χ. χρησιμοποιούνταν από έναν περιορισμένο αριθμό ατόμων που ανήκε σε ένα γένος ή μια φυλή, ενώ στο δημόσιο κτίριο μπορούσαν να μπουν όλοι.

Βιβλιογραφία

- Lang 1996: Lang F., *Archaische Siedlungen in Griechenland. Struktur und Entwicklung*, Βερολίνο 1996.
- Λεμπέση 1992: Λεμπέση Α., «Η Κρήτην Πολιτεία», στο Μ. Παναγιωτάκη (επιμ.), *Κρήτη. Ιστορία και Πολιτισμός*, Ηράκλειο 1992.
- Morris 1998: Morris I., «Archaeology and Archaic Greek History», στο Ν. Fisher / H. Van Wees (επιμ.), *Archaic Greece. New Approaches and New Evidence*, Λονδίνο 1998, σ. 1–91.
- Patane 2011: Patane R.G., «The use of space in the area to the south of Temple B on the Patela of Prinias», στο Ε.Γ. Καψωμένος / Μ. Ανδρεαδάκη–Βλαζάκη / Μ. Ανδριανάκης (επιμ.), *Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Α4, Χανιά 2011, σ. 259–271.
- Patane 2018: Patane R.G., «New Researches in the area to the south of Temple B, Patela of Prinias (Excavation 2007–2009)», στο *Πεπραγμένα ΙΑ' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Α2.2, Ρέθυμνο 2018, σ. 49–56.
- Πλάτων 1953–1954: Πλάτων Ν., «Ανάγλυφος περικεφαλαία εξ Ονουθέ Γουλεδιανών», *ΑΕ*, 1953–1954, σ. 129–140.
- Πλάτων 1954: Πλάτων Ν., «Ανασκαφή Ονουθέ Γουλεδιανών Ρεθύμνης», *ΠΑΕ*, 1954, σ. 377–382.
- Πλάτων 1955: Πλάτων Ν., «Ανασκαφή Ονουθέ Γουλεδιανών Ρεθύμνης», *ΠΑΕ*, 1955, σ. 298–305.
- Πλάτων 1956: Πλάτων Ν., «Ανασκαφή Ονουθέ Γουλεδιανών Ρεθύμνης», *ΠΑΕ*, 1956, σ. 226–232.
- Ψαρουδάκης 2004: Ψαρουδάκης Κ., «Ονιθέ Γουλεδιανών. Νέα ματιά στα ίχνη μιας αρχαίας πόλης», *Κρητική Εστία* 10 (2004), σ. 9–50.
- Ψαρουδάκης 2015: Ψαρουδάκης Κ., «Ονιθέ. Αρχαιολογικός χώρος (οδηγός)», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 119 (2015), σ. 108–144.
- Ψαρουδάκης κ.ά. υπό έκδ.: Ψαρουδάκης Κ. / Τσατσάκη Ν. / Φιοιλιτάκη Α. / Μυλωνά Δ., «Ονιθέ Γουλεδιανών. Η επανέναρχση της έρευνας στον τομέα των αρχαϊκών οικιών (ανασκαφή 2018–2019)», *Πρακτικά της Ε' Παγκρήτιας Επιστημονικής Συνάντησης για το Αρχαιολογικό Έργο στην Κρήτη, Ρέθυμνο 21–24 Νοεμβρίου 2019*, υπό έκδοση.